

A PARASZTI ÖNELLÁTÁS ÖSSZGAZDASÁGI SZEREPEÉRŐL

A harmadik világ megapoliszait a munkanélküliség sajátos válfaja tartja megszállva: a nagyon széles körű informális- és alulfoglalkoztatottság — írják a kérdés szakemberei. Ők, a hetvenes évek vége óta már azt is tudni vélik, szinte egyhangúlag, hogy ennek a munkanélküliségnek a gyökerei a falvakba nyúlnak. „A városi szegénység a falusinak a tükröződése” — fogalmazza meg Garry Rodgers. Megismerkedve ezzel az irodalommal kényszerűen ötlük fel bennünk a kérdés: vajon a nálunk, Kelet-Közép-Európában most kialakulóban lévő hosszú távú munkanélküliség nem ugyanilyen alaptermészetű-e?

A feltevést egészében véve alátámasztják a dél-európai országokban a munkanélküliségre vonatkozóan felgyülemlett tapasztalatok. Ezekből azt olvashatjuk ki, hogy ahol az ipari fejlődés nem tudott idejében kibontakozni, a népesség Európában is megrekedt a mezőgazdaságban, és onnan azután a tanulatlan munkaerő feleslegével árasztja el az egész gazdaságot, tartós és nagymérvű munkanélküliséget és alulfoglalkoztatást okozva — általában.

Általában! De nem minden esetben. Vannak bizonyos fokú kivételek — mint Portugália és Görögország esete —, ahol a kimutatott munkanélküliség alacsonyabb. Még hozzá nem is csak a többi dél-európai országhoz, hanem a fejlettekhez képest is.

Mi lehet ennek az oka?

Ha igaz az, hogy a dél- és kelet-európaiak munkanélküliségét lényegi hasonlóság fűzi a harmadik világbeliekhez, akkor nagyon fontos lenne ismerni azokat az okokat, melyek következtében amott nem mindenütt és nem feltétlenül érvényesülnek az elmaradott gazdaságszerkezet (illetve munkamegosztás) hátrányai a foglalkoztatásban, hanem inkább még lehetőséget is nyújtanak a kiterjedt foglalkoztatásra, annak fenntartására.

Cseppet sem mindegy ugyanis, hogy a magyarországi — de általában a kelet-közép-európai — gazdasági átalakulás milyen utakra tér a fenti vonatkozásban.

Ennek a feltevésnek a tisztázásához — úgy gondolom — elsősorban a falusi gazdálkodást kellene világosabban érteni: az abban lelhető szerkezeti-fejlettségbeli különbségeket és ezekhez képest a magunk sajátosságait, amelyek meghatározzák a foglalkoztatás kereteit és szerkezetét a jelenlegi átalakulás folyamatában. A kérdés alapos tisztázásához szükséges lenne megvizsgálni és összehasonlítani a magyar paraszti gazdálkodás több mintáját, erre azonban nekem nem jutott módom. Be kellett érnem egyetlen vizsgálat lehetőségével. Ehhez mintámat a nagy kelet-nyugati fejlettségi lejtő legtúlso pontjáról vettem — azaz a határon túlról, Erdélyből s annak legkeletibb csücskéből, a Székelyföldről. A magyar paraszti gazdálkodás feltehetőleg leghagyományosabb alakját tettem vizsgálat tárgyává. Igaz, hogy az ottani gazdálkodás olyan feltételek között folyik, melyek korántsem jellemzőek az egész

magyar műveltségi területre, azonban feltétlenül kedveznek a hagyományok fennmaradásának és érvényesülésének.

Romániában ugyanis — köztudott — a diktatúra mindvégig kiuzsorázta a mezőgazdaságot; a falut elsősorban az ipari felhalmozás forrásának tekintette. Igyekezett a városok, ipari területek számára mennél több terményt és mennél több munkaerőt kivonni. Ennek folyományaként a falvakban mérhetetlen indulat gyülemlett fel azokkal az intézményekkel — és többnyire a személyekkel — szemben, akik ezt a kiuzsorázást szolgálták és végrehajtották. Vagyis a termelőszövetkezetekkel, agrárszakemberekkel szemben általában. Következésképpen a diktatúra megdöntése után csak hatalmas társadalmi feszültségek árán lehetett volna a nagyüzemi szerkezetet egészében fenntartani. Az új hatalom tehát a szövetkezeteket feláldozta a tömegindulatok oltárán, s csak az állami gazdaságok nagy részét (melyek korábbi nagybirtokok gazdálkodási hagyományára épültek) védte meg és tartotta egyben.

Így a korábbi kisbirtokok igen széles körű reprivatizációja ment végbe. Sőt, ha a fennmaradt nagyüzemek — állami gazdaságok — ügyét is számba vesszük, azt mondhatjuk: nagyjából helyreállt a két háború közti — vagy tán annál is korábbi — birtokszerkezet. Résztintézkedéseiben a román kormányzat, úgy tűnik, elég tudatosan arra törekedett, hogy a reprivatizációval minél szélesebb rétegeknek tegye lehetővé hosszabb időszakra falun a megélhetést. Nemcsak azoknak, akik falusi lakosok maradtak, hanem azok számára is, akiknek idők során már sikerült városba telepedniük. Ezek nagyobbik fele a diktatúra idején is több-kevesebb részt vett már az otthagyt falu gazdálkodásában, mivel a városokban egyre romlott a közellátás, és a szükséges élelemhez mindinkább csak így lehetett hozzájutni. Most ők ugyanolyan lehetőséget kaptak birtokuk visszanyeréséhez és gazdálkodásuk beindításához, mint a falun maradottak — akik között azonban jelentős számban vannak a napi ingázók, akik ipari munkát is vállaltak lehetőség szerint.

A családi gazdálkodásnak ezek az elemei Magyarországon, ha megvannak is, de feltétlenül más arányokban. Így súlyuk is megfelelőképpen más az összgazdaság sorsa alakulásában.

A vizsgálat

Vizsgálati terepnek a Kis-Homoród patak völgyében fekvő, hegyekkel határolt kistáj 8 települését választottuk. (Ezek közül kettő szocialista várossá egyesült a hatvanas években; a többi hat falu. Vizsgálatunk előkészítő szakaszában valamennyi falu gazdálkodásáról rövid (20–25 old.) monografikus tanulmányt írtak munkatársaim. Ehhez falvanként 6–8 családdal készítették programozott interjúkat s tájékozódó beszélgetéseket folytattak a falu intézményi vezetőivel. Ezt követően, a tanulságok alapján szerkesztettük meg kérdőívünket s ezzel folytattuk le a vizsgálat második szakaszát. Kérdőíves felmérésünkkel a táj családi gazdaságainak kb. 10 százalékát (525 csa-

lád) vizsgáltuk meg. Az így gyűjtött adatok feldolgozása még mindig folyik, amiket itt közölni tudok, még csak az alacsonyabb fokon feldolgozottak.

A felmérés eredményeiből azokat fogom most bemutatni, amelyek a homoródví-deki falusi gazdálkodás hagyományosságát szemléltetik elsődlegesen.

A munkamegosztás közösségi természete

A gazdálkodás felől szemlélve nem könnyű megállapítani és ábrázolni a családok határait. Az együtt élő család semmi esetre sem értelmezhető úgy, mint a reális határ hordozója — pedig a nyugat-európai mintát követve, többnyire ezen a mintán át szokták megközelíteni a gazdálkodó családot. Induljunk el hát mi is innen.

1. táblázat

Az egy családban élők

	személyek száma								nincs	adatösszesen
	1	2	3	4	5	6	7	8		
családok	38	128	62	108	92	52	25	12	8	525

A családok tehát elég kicsik, közel kétharmaduk 4 személyesnél kisebb. A személyek pusztá száma azonban meglehetősen különböző összetételű családokat takarhat.

2. táblázat

Családok nemzedéki összetétele

családtípusok				esetszám	különélő gyermekeik		
					1	2	3 vagy több
1.	öreg: 1	aktív: 0	gyerek: 0–1	31	7	9	11
2.	öreg: 2–3	aktív: 0	gyerek: 0–2	66	7	20	34
3.	öreg: 0	aktív: 1–2	gyerek: 0	41	6	8	8
4.	öreg: 1–3	aktív: 2–3	gyerek: 0	29	9	8	7
5.	öreg: 0	aktív: 3–n	gyerek: 0–n	109	30	16	7
6.	öreg: 0	aktív: 1–2	gyerek: 1–n	127	11	5	2
7.	öreg: 1–n	aktív: 1–n	gyerek: 1–n	54	10	8	8
8.	egyéb			68	12	19	29
összesen				525	92	93	106

Ennek a még nem tökéletes tipológiai táblázatnak, ha csupán bal oldalát — az együtt élő család típusait — tekintjük, az a benyomásunk keletkezik, hogy igen jelentős (20% körüli) hányadot képviselnek benne a magukra maradt öregek. Jobb oldalán azonban láthatjuk a családokhoz tartozó különélő gyermekek számait, akik

nagyobb részt már felnőttkorúak (hiszen öregek gyermekei), s akikből közel minden, aktív korúak nélküli öreg családra jut egy vagy több.

Kérdés marad viszont, hogy ezek a városba települt fiatalok mennyire vesznek részt idős szüleik gazdálkodásában?

3. táblázat

Részvétel a családok gazdálkodásában

személyek	rendszeresen	alkalmanként	soha	összesen
apa	395	18	20	433
anya	411	22	20	453
nagyapa	37	26	138	201
nagymama	44	41	17	255
gyerekek, velük élők	182	97	82	361
külön élők	23	184	108	315
rokonok, pénzért	1	23	446	470
viszonzásért	7	177	292	476
termékért	1	12	458	471
szomszédok, pénzért	3	24	446	473
viszonzásért	3	188	282	473
termékért	–	11	463	474
falubeli, pénzért	4	179	294	477
viszonzásért	–	119	357	476
termékért	4	77	396	477
máshol élő, pénzért	1	3	473	477
viszonzásért	–	4	473	477
termékért	1	4	471	476
kérdezettek száma				525

Amint láthatjuk, ebben a táblázatban, a különélő gyermekek 207 (23+184) családban segítenek a családi gazdálkodásban. Nemcsak ők azonban, hanem még a rokonok és szomszédok is, sőt a falubeliek közül távolabbiak is szép számban vannak, akik viszontsegítségért vesznek részt más családok gazdálkodásában (119). Igaz, emez utóbbiak legnagyobb részt pénzért segítenek (4+179), míg az előző viszonylatokban a pénz jelentéktelen szerepet játszik (rokonok: 24, szomszédok: 27 családnál) a közvetlen, hagyományos munkacseréhez képest (rokonok: 184, szomszédok: 191 családnál; de még a falubeliek is 119 esetben). Vagyis: a falvakban igen erősen él még a közösségi munkamegosztás rendszere; amelynek keretében a családok nagy része hozzájut megélhetéséhez.

Kétségtől azonban nem mindenik. A felmérést végző fiatalok megrendülve számoltak be azokról a kilátástalan nyomorúságokról, amiben jó néhány törmelékcsaládot találtak. Ezek azonban — valószínűleg — nagyobb részt a termelőeszközök hiányán, s nem egymagában a munkaképtelenségen alapultak.

A munkamegosztás tényleges arányainak érzékeltetésére bemutatom még az alábbi adatsort.

4. táblázat

Együtt- és különélők részvétele a gazdálkodásban

a családban	részt vevő személyek száma								összesen
	1	2	3	4	5	6	7	7-nél több	
együtt élők	52	153	69	80	52	38	18	6	468
különélők	25	71	55	113	92	69	35	17	477
kérdezettek száma									525

Itt sajnos még nincsenek megkülönböztetve a „0 személy” rovatban azok, akik nem folytatnak gazdálkodást és azok, akiknél sem a családon belül, sem kívül egyáltalán nincs munkaképes résztvevő a gazdaságban. Az azonban így is világos, hogy 0–3 személyig sokkal kevesebben (kb. feleannyian) vannak az alsó, mint a felső sorban. Onnantól kezdve pedig megfordul az arány. Tehát: az együtt élő családon kívüli résztvevőkkel erősen növekszik a családok munkaerőbázisa — ezzel pedig nyilvánvalóan termelésének biztonsága is. Kézenfekvő persze, hogy ezeknek a családközi kapcsolatoknak jelentős része aszimmetrikus — vagyis a különböző vagyoni állapotú (és életkorú) rétegek nem egyformán részesülnek benne —, erre azonban itt sajnos nem térhetünk ki részletesebben.

A gazdaság irányítása

A hagyománykövetés ezen a téren is nagyfokú, egyértelmű.

5. táblázat

A gazdaságirányítók életkora

	életszakaszok években					összesen
	21–30	31–40	41–50	51–65	65 felett	
családfők	21	92	115	155	141	524
(élő) apja	–	–	3	52	79	134
házastársa	64	88	112	120	77	461

Amint látjuk, a gazdaságok irányítása döntő részben idős emberek kezében van. A családfők mintegy 80 százaléka 40 év feletti, s közülük csak 134-nek él még az apja. Házastársaik alig valamivel fiatalabbak, mint ők maguk. Arra a kérdésre, hogy „Kivel szokta megbeszélni gazdálkodása ügyét-baját?”, a következő válaszokat kaptuk:

6. táblázat

Akivel megbeszélni szokta gazdálkodása ügyét-baját

	házas- társ	gyerek	rokon közeli	távoli	szom- széd	szak- ember	egyéb	senki- vel	öss- zesen
1. helyen említi	259	52	81	3	18	1	7	104	525
2. helyen említi	5	34	12	1	11	–	–	462	525
3. helyen említi	1	–	–	1	1	–	–	522	525
kérdezettek száma									525

A fiatalabbakkal (gyerekek) összesen kb. 16 százalék, szakemberekkel pedig gyakorlatilag senki. A túlnyomó többség házastársával és rokonaival — tehát szintén idős emberekkel tárgyalja meg gazdaságának ügyeit. Nem is igen lehet ez másképp, hiszen a visszakapott földtulajdonhoz nem áll rendelkezésére úgyszólván senkinek más szakismeret és más rendezőelv, mint ami az utolsó magántulajdoni időszakból közöttük megmaradt.

Romániában a földek kollektivizálása a hatvanas évek közepe táján fejeződött be. Aki akkor — 30 éve — apja oldalán már részt vett a gazdálkodásban, az rendelkezik mint legfiatalabb, olyan elgondolással és helyismerettel, amellyel el lehetett most indulni az önálló gazdálkodásban.

Hiszen az egész magánosításra úgy került sor, hogy az elviselhetetlen fennálló helyzetet kívánták megszüntetni mindenáron. Ehhez pedig nem állt rendelkezésükre egyéb pozitív elképzelés, mint a hajdani — a két világháború közötti — „aranykor”. Annak helyreállítása, amitől annak idején megfosztották őket, volt az egyetlen megfogalmazható közös cél a falusi „forradalom” számára 1990-ben. Ennek a restauratív eseménynek cselekvőképes hordozója pedig kizárólag a 45–50 évnél idősebbek korosztálya. A rendelkezés tehát az övék — övék kellett legyen.

A Homoród folyásának felső szakasza nagyon magasán fekvő vidék, ott nem kollektivizálták a gazdaságokat, de fejlődésüket megakadályozták, rögzítették az állapotokat. Így ezekben is csak azok a minták találhatók az újrainduláshoz — maguk és mások számára —, amit máshol az öregek őriznek emlékezetükben.

A paraszti önellátás

Nem térhetünk ki — sajnos — a gazdálkodásban felhasznált és birtokolt eszközök bemutatására. Röviden csak annyit hadd mondok, hogy súlyosan elégtelenek mivel a családok hajdanvolt eszközeinek nagy részét elvették a kollektivizáláskor, s azok a tsz kezén azóta megsemmisültek. Amit viszont a tsz meglévő készletéből visszakaptak/szétosztottak, az többnyire rossz állapotú és nem a kisgazdaság céljaira való.

A munkák tekintélyes részét kénytelenek a családok a fennmaradt állami gépállomásokkal végeztetni — igen kedvezőtlen feltételek mellett, mind anyagilag, mind

műszakilag. Az e körül fennálló feszültségek bizonyos mértékig hatnak a modernizáció irányában is: a restauratív elképzeléseket újragondolásra, alkalmazkodásra kényszerítik. Másfelől viszont erős korlátozást is jelentenek, s a gazdaság minimalizálása felé szorítanak.

Ugyanígy hat a vékony és súlyosan leromlott infrastruktúra, annak hiányai: az elhanyagolt út- és vasúthálózat, lepusztult járműpark, megbízhatatlan, elavult távközlési rendszer, szűk és szervezetlen piacok stb. Mindezek közepette nem sok lehetőség nyílik a biztonságos áruterelésre. Ebből is érthető, hogy az önellátás ősi paraszti eszménye egyértelműen uralkodó.

7. táblázat

A családok az alábbi arányokban fogyasztják saját gazdaságuk termékeit (százalék)

termékek	fogyasztja	mennyiségek		sokat
		keveset	jelentőset	
kenyér gabona	50	–	1	48
takarmány gabona	62	–	2	60
krumpli	76	0,5	6	68
cukorrépa	2	–	–	1
zöldség, virág	86	1	2	83
gyümölcs	52	1	1	50
pálinka, bor	11	–	1	10
hús	79	2	12	65
tojás, toll	75	1	4	70
tej	51	8	20	23
tejtermék	46	0,5	6	40
gyapjú, bőr	36	3	9	23
takarmány	67	2	2	62
fa	22	–	2	19
tésztaféle	57	24	25	7
fűszer	9	1	0,5	7
édesség	14	2	6	–
ruhaféle	30	1	16	13
textilnemű	17	2	9	6
bútor	5	2	2	1
trágya	69	57	7	4
vetőmag	64	32	24	8
kérdezettek száma				525

A táblázatból kirajzolódó összképet úgy fogalmaznám: fele részben saját termék fogyasztásra alapozott gazdálkodást mutat. Jobb megértéséhez azonban rögtön hozzá kell tennem: nehogy úgy értékeljék a képet, hogy az igazi hagyományosság a teljes önellátás lenne. A tökéletes autarkia több évezreddel ezelőtt, a kőkorszakkal szűnt meg; de a mezőgazdasági termékekkel való önellátás is már évszázadokkal ezelőtt.

Ez a vidék magas fekvésű, felső falvaiban alig terem kenyérgabona, de egyáltalán nem teremnek meg a kényesebb zöldség- és gyümölcsfélék. Ezek a falvak régtől fogva erdei termékeikért (elsősorban deszkáért, mészért, faszénért) és állattartásukkal (élőállatok, hús, gyapjú, tejtermék) szerezték gabonaszükségletüket. Régebben természetes cserével, újabban mindinkább pénz közvetítésével. Ennek tudatában szemlélve már magasabb — úgy 70 százalék körüli — önellátási szintet olvashatunk ki táblázatunkból.

Ezen körülményeket szemlélteti következő táblázatunk.

8. táblázat

A családi termékek eladása (pénzért)

termékek	eladja	mennyiségek (százalékban)		
		keveset	jelentőset	sokat
kenyérgabona	2	0,5	0,5	—
takarmánygabona	2	1	—	—
krumpli	2	2	0,5	—
cukorrépa	9	—	—	8
zöldség, virág	1	0,5	—	0,5
gyümölcs	1	0,5	0,5	—
hús	27	16	10	1
tojás, toll	10	8	2	—
tej	43	18	17	8
tejtermék	16	9	6	—
gyapjú, bőr	24	10	8	5
takarmány	9	3	1	5
fa	4	2	2	—
kérdettek száma				525

Látható, hogy a szántóföldi és kerti termékek közül egyedül a cukorrépát adják el. Azt is csak azért, mert így biztosan és kedvezményesen juthatnak cukorhoz — az előző évek akadozó cukorellátása közepette. Ezzel szemben az állati termékekből a családok átlagosan 25 százaléka értékesít, és láttuk, hogy ezekből önellátásuk is meglehetősen magas (40–80%). Nem szabad, hogy megtévesszen minket a fa értékesítésének alacsony szintje (4%). Az erdőbirtokokat ugyanis nem privatizálták. Községi és közbirtokossági tulajdonaikat a hegyvidéki falvak hiába követelik mindmáig vissza, az megmaradt állami tulajdonban. Ennek következtében azután a havasalfiak szinte kötelességüknek tekintik, hogy lopják a fát, ahogyan csak tudják. Ezt azonban nyilván nem hajlandók hiteles nyilatkozatban megerősíteni. Ennek tudatában még inkább az kíván magyarázatot, hogyan lehet, hogy olyan sokan (22%) vallották magukat fából önellátónak. Nos a magyarázat: a szövetkezeti időkben a

legelők egy része beerdősödött, de azokat a területeket a nyilvántartások alapján mint legelőket visszaigényelték — és kapták — régi tulajdonosaik, s most törvényesen kivágják róla a fát — mielőtt még más találná ellopni az elvadult erkölcsű világban.

Felhívom még a figyelmet a feldolgozott termékek viszonylag magas értékeire: kenyér, tésztafélék, tejtermékek házi készítésére, s még inkább a szövés-fonás-varrás még mindig élő tevékenységeire (36, 30, 17% a saját fogyasztásban, 24% az értékesítésben).

Megemlítem továbbá a számomra meglepő tény: a vidéken nagyon csekély mértékű a természetes csere és a (csere)ajándékozás. Mindössze 2–3 termék, amelyet egyáltalán említeni érdemes e tekintetben: legnagyobb arányban a húsfélét (disznótoros kóstoló); a krumplit (5–16%-ban) ajándékozzák és cserélik (gabonára); a tejet és tejterméket (3–14%) főképp egymás kisegítésére azon időszakban, amikor nem tejel a tehén; hasonló lehet a tojás (15%) adományozásának magyarázata, valamint a vetőmag cseréje és ajándékozása (3–5%). Mindezekben kevés az altruizmus és jóval több a józan kölcsönösség eleme, de kétségkívül az önellátás elvének szélesebb, a szűk családon túlnyúló formái.

Úgy tűnik a fentiekből, hogy a helyi gazdasági kapcsolatokban, a falu önellátását képviselő folyamatokban elég széles körű szerephez jutott már a pénz mint közvetítőeszköz. Ám, ha pénz közvetíti is, a falubeliek cseréje nem nyereségelvű, hanem közösségi szellemű. Csak így érthető a különös jelenség, hogy Lövétén — ahol van hetipiac — a falubeliek nem állnak ki oda árujukkal. Aki ezt tenné, „falusfelei megszólják”. Háznál illik egymást felkeresni, ha kapni/venni akarnak valamit egymástól.

Talán ezen a példán keresztül közelebb kerültünk az általános elvhez, amely a pénzzel való gazdálkodás felett ezekben a falvakban a családok gazdálkodásában is uralkodik.

A családok jövedelme

Kevés olyan család van, amelyik a gazdálkodással szert tud tenni a család számára szükséges teljes pénzjövedelemre.

A 9. táblázatból láthatjuk: a terményeladás mint fő (1.) jövedelemforrás nem szerepel egyáltalán a táblázaton; hasonlóképpen csak 21 olyan család van (0,4%) amelyiknek állattartás a fő jövedelme. A családok több mint 90 százalékának fő jövedelmei a különféle bér munkákból származnak: vállalati alkalmazás és nyugdíj egyenlő arányban (227, 226 családnál) sokkal kisebb, de szintén egyenlő mértékben a külföldi munka és a napszám (16 és 11 eset). Az állattartás csak a jövedelemlista 2. helyén említésben éri el csúcspontját (184), a terményeladás pedig a 3.-on (80).

9. táblázat

A család főbb jövedelemforrásai

jövedelemforrások	válaszok az említés sorrendjében						összesen (százalék)
	1	2	3	4	5	6	
napszám	11	26	7	4	1	–	9
vál.munka	227	18	2	–	–	–	47
nyugdíj	226	68	7	4	–	–	58
terményeladás	–	34	80	30	2	–	28
állattartás	21	184	66	11	2	1	54
kézműv.termék	–	10	6	5	1	2	5
külföl.munka	13	40	20	11	2	2	17
kereskedés	6	12	5	2	2	–	5
földbérlet	1	7	5	1	1	–	3
egyéb	20	37	37	11	5	2	22
oszlop összesen	525	436	235	79	16	7	
oszlop százaléka	100	83	45	15	3	1	
források max.aránya (százalékban)	17	38	30	12	2		

Sajnálatosan figyelemre méltó a nem-mezőgazdasági családi tevékenységek csekély jövedelemszerző szerepe: a kézműves termékek eladása a családok mindössze 5 százalékának listáin szerepel, súlyponttal a 2. helyen. Hasonlóképpen a kereskedés is csupán 5 százalék jövedelméhez járul hozzá és szintén a 2. helyen tetőző számban.

A legszó százalékos számsor aszerint csoportosítja a családokat, hogy hány jövedelemforrással rendelkeznek. Legtöbbször kettővel (38%), de van 17 százalék, akik csak eggyel. Egyetlen jövedelemforrás ritkán elegendő a gazdálkodás eredményének kiegészítésére, hiszen az előzőekben már tisztázódott számunkra, hogy

1. ezen a vidéken lehetetlen teljes körű önellátást elérni;
2. a gazdaságok eszközállománya elégtelen, további beruházásokra szorul;
3. a helyben lakó népesség elöregedett, a városról ingázók nem tudnak elegendő munkával hozzájárulni az itteni gazdálkodás kellő kiterjesztéséhez, megszilárdításához.

A jövedelem felhasználása

Egyértelmű képet ad a fentiekről az alábbi táblázat.

10. táblázat

A családok pénzfelhasználása

felhasználások	válaszok az említés sorrendjében									összesen (százalék)
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
napi megélhetés	516	7	2	–	–	–	–	–	–	100
gazd.fenntartása	3	257	42	13	7	–	–	–	–	61
gazd.fejlesztése	2	38	89	15	1	1	1	–	–	28
munkabér kifiz.	1	15	50	42	25	6	1	3	1	27
lakásfelújítás	3	43	54	46	11	1	–	–	–	30
tartós fogy.cikk	–	36	49	49	30	11	1	1	–	33
banki letét	–	3	12	6	10	5	1	3	–	8
utazás, szórakozás	–	6	19	22	16	22	10	1	1	18
gyermeküket segíti	–	33	39	35	19	9	14	3	2	30
egyéb	–	11	7	5	7	2	–	–	2	7
oszlopok összesen	525	449	363	233	126	57	28	11		
oszlopok százaléka	100	85	69	44	24	11	5	2	1	
nincs több felhasz- nálása (százalék)	15	16	25	20	13	6	3	1	1	

A családok pénzfelhasználási módjai

Amint az alsó összegző sor segítségével kikövetkeztethetjük: 15 százaléka a családoknak a megélhetésen kívül semmire sem költ, és további 16 százalék, aki legfeljebb még a gazdasága fenntartására, és viszont: van olyan — igaz elég szűk — rétege a családoknak, amelynek mindenre telik (kb. 10% — vagyis akik az utolsó 4 oszlopban is megtalálhatók).

A záró oszlopból viszont kiolvashatjuk, hogy

- a gazdaság fenntartására 40 százalék nem költ(het) pénzt;
- csak 28 százalék képes gazdaságát fejleszteni;
- 27 százalék idegen munkát fizet/használ gazdaságában;
- 30 százalék körüli réteg költ a lakására és fogyasztói kényelmére, segíti pénzzel (is) gyermekeit;

- 18 százalék enged meg magának valódi luxust;
- csak 8 százalék helyezi pénzét bankba (a hiperinfláció körülményei között).

Hozzávetőlegesen úgy összegezném ezeket a számokat: a falusi lakosságnak legfeljebb a fele képes ma gazdaságának teljes körű reprodukciójára — azaz arra, hogy eszközeit rendszeresen felújítsa, gyermekeit felnevelje, házát, háztartását karbantartsa. Arra, hogy mindezeknek átlagos ütemű fejlesztéséről is gondoskodjék, legfeljebb a jövedelemskála felső harmadába tartozók képesek.

Kevés ez, vagy sok?

Az hiszem, nagyon kevés. A jelenlegi gazdasági szerkezetben ugyanis ezek a bérjövödelmek — melyek a falusi lakosság fő pénzforrását képezik — még mindig zsugorodóban vannak. Az általános foglalkoztatás még jócskán csökkenőben, a munkanélküliség növekvőben van. Arra való lehetősége — szabad döntése — keveseknek van, hogy gazdaságukat átalakítsák: önellátó parasztagzdából mezőgazdasági vállalkozóvá alakulhassanak át.

Azok a kevesek, akik az eddigiekben sikerrel növelték gazdaságukat vagy az állattartás (és termékeinek feldolgozása) vagy a feldolgozás vonalán indultak el és többnyire a szakosodásuk ellenére nem adták fel gazdaságuk önellátó részét. Nem lettek árutermelővé egzisztenciálisan. Az önellátás paraszti hagyományának bővüléséből nem voltak még képesek kiszabadulni. Kööttségüknek ez a látható, nyilvánvaló része — azonban korántsem egésze.

Az önellátással egybetartozó paraszti mentalitás meghatározza a falun élőknek egész tevékenységét, életvitelét. A pénzhasználat, a szakosodás mind alárendelődik annak. Beleépül. Csak részmozzanatok változnak meg, de az egész, annak rendszere fennmarad, újjászervezi magát a változó elemekből — amennyire teheti. Az elmúlt 35–40 évben sikeresen tette; a kollektivizálás, urbanizáció, iparosítás rázúduló idegenségeit sorra megfékezte és magához idomította. Ezek elemeiből saját lényegét újjáalkotta, megszervezte — végül is fenntartotta — amint most a politikai átalakulás nyomán ez nyilvánvalóvá lett. A termelőszövetkezeti tagság, a háztáji lehetőségek kiaknázása és a kiegészítő bér munkavállalás háromlábán viszonylag szilárd alakulattá építette ki a nagycsaládi–faluközösségi gazdaságot. A visszakapott földbirtokok megművelése ennek munkaszervezetére és mechanizmusára alapozódik.

Bevezetőben utaltam a dél-európai párhuzamokra, az ottani viszonylag sikeres példákra; Portugáliáéra és valamelyest Görögországra is. Ami a legszembeötlőbb ezeknél: a népesség falun való megmaradása, a fékezett urbanizáció (Portugália falusi lakossága 1986: 69%). Szemben Spanyolországgal, ahol a városiasodás túlfutott a társadalom valódi átalakulásának mértékén (falusi lakosság 1986: 23%). A különbség — úgy gondolom — két döntő körülményre vezethető vissza: a falusi birtok, illetve üzemszerkezetre és másodszor az ipari munkaalkalmakra.

Portugália parasztsága jelentős hányadában sikerrel megőrizte kisbirtokait és ehhez már az ötvenes évektől kezdve megtalálta a vendégmunka speciális befogadóközegét a fejlett nyugat-európai országokban. A vendégmunkák jövedelmével

lehetővé vált számukra a kisgazdaságok finanszírozása és bizonyos mérvű fejlesztése kereteinek fenntartása mellett. Ez időt adott és ad a portugál parasztság benső átalakulására, megrázkódtatás nélküli polgárosodására és felzárkózására.

Úgy gondolom, ennek tanulságát érdemes rávetíteni a felmérésünkkel ábrázolt székelyföldi — kelet-európai — átalakulás mintájára.

